

## Resum

La historiografia catalana del període comtal ha estat estudiada especialment per Miquel Coll i Alentorn i abans per Ferran Valls i Taberner i Lluís Nicolau d'Olwer. Es tracta d'un conjunt de manifestacions escrites amb notícies de caràcter històric en general molt breus, fins a l'elaboració dels *Gesta comitum barcinonensium* editats en llatí i en català per Jaume Massó i Torrents i Louis Barrau-Dihigo. Per a aquest període cal tenir en compte no solament els textos purament i estrictament historiogràfics, sinó també altres textos de caràcter memorialístic, com els epigràfics, biogràfics, encícliques mortuòries, llegendaris, actes de dotació d'esglésies, obituaris, necrològics i col·leccions diplomàtiques generals, que ens informen d'esdeveniments que poden tenir cabuda en la microhistòria i també en la macrohistòria.

## Abstract

Catalan historiography from the county period has been studied particularly by Miquel Coll i Alentorn, and previously by Ferran Valls i Taberner and Lluís Nicolau d'Olwer. It comprises a series of written declarations containing news of an historical nature, most of which are short, including the preparation of the *Gesta comitum barcinonensium*, published in Latin and Catalan by Jaume Massó i Torrents and Louis Barrau-Dihigo. From this period not only the purely and strictly historiographical texts should be considered, but also other memorialistic texts, such as the epigraphical, biographical and legendary ones, funeral encyclicals, churches' endowment acts, registers of deaths, necrologies and general diplomatic collections, which inform us of events that can have a place in microhistory and also in macrohistory.

Parlar de la historiografia catalana en el període primitiu o, el que, bàsicament, és el mateix, el període comtal, implica referir-se d'immediat a l'obra de Miquel Coll i Alentorn, l'historiador mo-

dern que ha dedicat més esforços al tema, sense oblidar els estudis anteriors de Ferran Valls i Taberner<sup>1</sup> i de Lluís Nicolau d'Olwer,<sup>2</sup> les aportacions dels quals queden, amb tot, superades per la visió de conjunt més àmplia que ofereix Coll i Alentorn. Per a aquest il·lustre historiador, el període primitiu, precedit d'un altre de preliminar, del qual sols s'ocuparà els darrers anys de sa vida,<sup>3</sup> comprèn des de la invasió sarraïna, que per a ell marca una veritable mutació, fins vers l'any 1244, «data, segons Nicolau d'Olwer, de la primera redacció de la crònica de Jaume I».<sup>4</sup> Dins d'aquest lapse de temps hi considera dos subperíodes, un primer que comprendria fins al final del segle XI, centrat en la figura de l'abat i bisbe Oliba, i un altre de més evolucionat que arribaria a la fi del susdit període, dominat per la personalitat política del comte Ramon Berenguer IV.

Però les primeres manifestacions escrites de notícies de caràcter històric són molt breus. Cal destacar, d'antuvi, unes succintes notes autobiogràfiques que semblen autògrafes d'Agobard de Lió. Es troben inserides en el manuscrit E.26 de la Biblioteca Vallicelliana de Roma, un còdex miscel·lani que transmet diverses obres de Beda i tractats de còmput. Al foli 30v, a l'al·lura de l'indicació de l'any 782, s'hi llegeix: «Hoc anno ab Hispanis in Galliam Narbonensem ueni», i davant l'any 792: «Hoc anno Lugdunum ago (?) ... primum»; i, al foli 31v, al costat de l'any 804, s'hi troba: «Benedictionem indignus suscepi».<sup>5</sup>

Vénen a continuació unes simples llistes dels reis gots i francs que acompanyaven els corpus de textos legals, com el *Liber iudiciorum*, amb una finalitat pràctica estrictament jurídica, i, aparentment, sense la mínima intencionalitat històrica. Així doncs, aquests textos sols poden considerar-se historiogràfics en un sentit lat, d'igual manera que les breus notes analítiques que esmenten algun fet històric d'ordre molt puntual sense que s'observi altre motiu per a la seva redacció que l'espontaneïtat cronística d'algun lector.

Una doble mostra d'aquest cas ens la procura el cèlebre ms. lat. 4667 de la Biblioteca Nacional de França, un *Liber iudicum* copiat en escriptura visigòtica amb tota probabilitat a Girona, possiblement a l'escriptori de la seva catedral, i amb quasi seguretat l'any 827, fruit de la col·laboració de cinc amanuenses que es van anar alternant en la feina de transcripció.<sup>6</sup>

En aquest còdex, ultra les esmentades sèries de reis, s'hi consigna la incursió a Girona del cabdill sarraí Abu Maruan el 10 d'octubre del sudit any, no el 828, com diu Coll i Alentorn, per-

---

1. «Els inicis de la historiografia catalana», a *Matisos d'història i de llegenda*, Barcelona, 1932, estudi recollit també a les *Obras selectas*, vol. IV, Barcelona, 1955.

2. Dins les conferències dictades a la Sorbona el 1930 i publicades amb el títol de *La Catalogne à l'époque romane*, París, 1932.

3. «La historiografia catalana en el període preliminar», recollit ara a *Historiografia*, Barcelona, 1991, p. 7-10.

4. «La historiografia de Catalunya en el període primitiu», ara també a *Historiografia*, cit., p. 11-12.

5. En dona la notícia Anscari Manuel MUNDÓ, «Notas para la historia de la escritura visigótica en su período primitivo», *Bivium. Homenaje a Manuel C. Díaz y Díaz*, Madrid, 1983, p. 191, notícia reproduïda també en Agustín MILLARES CARLO, *Corpus de códices visigóticos*. I. *Estudio*, Las Palmas de Gran Canaria, 1999, núm. 276, p. 173, amb reproducció del fol. 30v al vol. II. *Album*, lám. 276, p. 250.

6. M'ocupo més detingudament d'aquest còdex a «El *Liber iudicum* manuscrito latino 4667 de la Biblioteca Nacional de Francia. Análisis paleográfico», *Historia. Instituciones. Documentos*, Sevilla (en premsa).

què l'era hispànica emprada a la nostra terra solia ser de 39 anys, no de 38, com a la resta de la península, tal com va posar en clar Anscari Manuel Mundó en ocupar-se magistralment d'un tema, amb tot, encara problemàtic, com és el de la datació dels nostres diplomes pel regnat dels reis francs.<sup>7</sup> Diu la curta nota:

«Era DCCCLXVI sic uenit Marohane ad lerunda VIº idus hoctubres anno XIIIº inperante Ludouico».

Ja es veu, doncs, que, sols considerant que l'era hispànica començava l'any 39 concorden ambdues dates, atès que l'any catorzè del regnat de Lluís correspon al 827, en efecte.

Possiblement també caldria incloure entre els textos de narració històrica, que, com anirem veient, haurem d'entendre en un sentit força ample, les *Lectiones in translatione corporis sanctae Eulaliae Barcinonensis*, de cap a l'any 877, editades pel canonge Sebastià Puig i Puig.<sup>8</sup>

De probable origen gironí sembla que era la dita *Crònica dels reis francs* que el bisbe Gotmar II de Girona va oferir a Al-Hakam l'any 940. D'aquesta, però, sols s'ha conservat la versió àrabi-ga, publicada, amb traducció castellana, per F. Fernández y González,<sup>9</sup> i, en les brevíssimes referències que conté directament tocants a la nostra història, editada també, amb acompanyament de la versió catalana, per Josep M. Millàs i Vallicrosa.<sup>10</sup> Cal admetre, tanmateix, que un llibre també es pot regalar sense haver-lo escrit personalment<sup>11</sup> i que, per tant, no és del tot segur que Gotmar fos l'autor d'aquesta crònica, encara que cal pensar que molt probablement ho fou.

La majoria de tots els altres textos que cronològicament segueixen aquests fins a l'elaboració dels *Gesta comitum Barcinonensium*, editats en llatí i català per Louis Barrau-Dihigo i Jaume Massó i Torrents,<sup>12</sup> només indirectament són historiogràfics i, en general, d'una eixutesa textual semblant als altres escrits suara presentats. Es tracta, de primer, de diverses inscripcions,<sup>13</sup> com la mètrica incisa en la làpida que commemora la reconstrucció de l'església de Santa Ma-

---

7. «La datació de documents pel rei Robert (996-1031) a Catalunya», *Anuario de Estudios Medievales*, 4, 1967, núm. 52, p. 28.

8. En publicació apareguda a Barcelona el 1929.

9. «Crónica de los reyes francos por Gotmaro II, obispo de Geron», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, I, 1877-78, p. 454-470.

10. *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*, Barcelona, 1987, p. 134-135. Una continuació de l'edició d'aquestes cròniques en versió catalana es deu a Dolors BRAMON, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Vic-Barcelona, 2000. També s'ha ocupat d'aquesta crònica Miquel BARCELÓ, «Una nota entorn del "Llibre dels reis francs" regalat pel Bisbe Gotmar de Girona, l'any 384/940 a al-Hakam II a Còrdova», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins. Homenatge a Lluís Batlle i Prats*, núm. 25-1, 1979-1980, p. 127-136.

11. Per aquest motiu Miquel BARCELÓ, *op. cit.*, p. 128, posa en dubte que aquesta obra es degué al bisbe de Girona.

12. Publicats a Barcelona el 1925.

13. En general són moltes les inscripcions medievals catalanes que aporten dades d'interès històric superior al de la commemoració d'un fet puntual. Vegeu al respecte Anscari Manuel MUNDÓ, «Projet de corpus des inscriptions de la Catalogne du IXe et Xe siècles», ara a *Obres completes. I. Catalunya. 1. De la romanitat a la soberania*, Barcelona 1998,

ria de Roses, encarregada pel comte Sunyer de Barcelona a mitjan segle desè, inicialment donada a conèixer i estudiada per Pere de Palol<sup>14</sup> i, més recentment, tornada a analitzar i a editar per Josep M. Marquès<sup>15</sup> i per Hug Palou.<sup>16</sup>

L'any 985 Almansor prengué, saquejà i incendià Barcelona, i devastà bona part del comtat. Aquest atac va comportar també la pèrdua de llibres i de documents, cosa que obligà a refer alguns títols de propietat, que es feien ressò de la ràtzia en unes breus frases introductòries que precedien sovint la reparació documental. Algun d'aquests textos, com el que ara veurem, és gairebé coetani als fets, car és sols de dos anys després:

«L'any del Senyor DCCCCLXXXVI i el XXXI del regnat de Lotari, les calendes de juliol, un dimecres, Barcelona fou assetjada pels sarraïns i, per permissió divina, a causa dels nostres pecats, fou capturada per aquells el II de les nones del mateix mes. Tots els habitants de la ciutat i tots els qui d'arreu del comtat hi havien acudit per ordre del senyor comte Borrell per defensar-la, o bé moriren allí mateix o bé van ser capturats. També van perdre els béns que hi tenien, tant llibres com preceptes reials, i tota altra mena d'escriptures, per les quals ells i llurs avantpassats posseïen llurs aous i propietats des de feia més de dos-cents anys».<sup>17</sup>

Ja es veu, doncs, que llavors el nostre país encara conservava documentació, que podem considerar abundant, de, pel cap baix, el segle VIII. Però el que ens interessa ara és que aquesta terrible incursió, que serà recordada en els preàmbuls de força documents i que s'incorporarà als crònicons com a punt de partida de l'explicació dels fets històrics de caràcter nacional, ha estat considerada com l'inici de la historiografia catalana en sentit propi. I així sembla, en efecte, tot i que el que motiva el record documental de la ràtzia és més la pèrdua dels títols de propietat i d'altres documents jurídics que no pas la mateixa destrucció de la ciutat de Barcelona, car la desaparició d'escriptures va comportar la necessitat de refer-les i un seguit de problemes jurídics que calgué resoldre. D'aquí que, com observa Michel Zimmerman, aquests preàmbuls històrics esdevinguessin formularis i depenguessin sovint els uns dels altres.<sup>18</sup>

---

p. 154-158, i també «Les inscripcions i els primers documents de Santa Cecília de Montserrat», *ibidem*, p. 159-178; «Transcripció, traducció i comentari d'algunes inscripcions de Barcelona», *ibidem*, p. 179-193; «Les inscripcions de Tassi i d'Hildesind de Sant Pere de Rodes», *ibidem*, p. 194-212; «L'antic altar de Sant Fost amb inscripcions dels segles X i XI», *ibidem*, p. 213-216; «Inscripció de l'església de Santa Brígida de Tor-la-Ribera», *ibidem*, p. 217-218, i, en general, totes les editades i traduïdes als volums de la *Catalunya romànica*. I, naturalment, també resulta molt útil al nostre propòsit la seva conferència «Problemes historiogràfics dels orígens nacionals de Catalunya», *ibidem*, p. 219-231.

14. «Una làpida medieval de Santa Maria de Roses», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XIX, 1946, p. 274.

15. *El cartoral de Santa Maria de Roses*, Barcelona, 1986, p. 12.

16. *Jurisdiccions i privilegis a la vila de Roses: Orígens de la jurisdicció compartida, segles X a XVI. Estudi dels documents*, treball de recerca inèdit defensat a la UAB el 1989, doc. 1.

17. Tracto d'aquests textos, merament des del punt de vista bibliogràfic, a *Història del llibre manuscrit a Catalunya*, Barcelona, 2003, p. 84-85. Aquest text es troba als *Libri Antiquitatum*, de la Catedral de Barcelona, vol. II, doc. 46.

18. «La presa de Barcelona per Al-Mansur i el naixement de la historiografia catalana», a *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*, Barcelona, 1989, p. 77.

Però és cert també que la reclamació d'ajut del comte Borrell al rei franc Lotari, que no la pogué atendre, escurçà el pas cap a la independència, i és que, per dir-ho a la manera de Josep Carner, la nostra terra va haver de fer-se forta cor endins.

Aquesta ràtzia féu veure als nostres comtes que ja no podien comptar amb l'ajut dels reis francs, que sols havien de dependre de les pròpies forces, i, de retop, segons Coll, també va fer que els nostres sobirans miessin el monestir de Ripoll, lluny de les terres ocupades pels sarraïns i protegit pel cinturó de muntanyes que l'envolta, com el centre més adient per a la producció, i custòdia, dels textos historiogràfics referits a ells mateixos.

L'escola historiogràfica passaria de Girona a Ripoll, un canvi facilitat pel fet que Ató fou bisbe de Vic primer i després de Girona; Arnulf, simultàniament abat de Ripoll i bisbe de Girona, i Miró Bonfill, comte de Besalú i bisbe també de la seu gironina. Tot amb tot, encara que no seré pas jo qui negui la comunicabilitat més que possible entre Girona i Ripoll, ja es veu que els personatges adduïts per Coll van fer el camí en ordre invers al de la suposada escola historiogràfica, car ells van passar de Ripoll a Girona. Però ja entenc que és una manera de dir, com una manera de dir és parlar, en aquests moments i amb aquests testimonis, d'escola historiogràfica, i, fins i tot, si filem prim, de textos historiogràfics.

Però, en efecte, Ripoll, panteó comtal i florent abadia protegida pels comtes, va iniciar la seva activitat historiadora, manifestada, de bell antuvi, també sols indirectament en la composició de textos epigràfics no exempts de valor literari, com l'*Epiciedion* en honor de Ramon Borrell, comte de Barcelona, vertadera biografia seva, i documentals, com l'encíclica mortuòria de l'abat Seniofred, antecessor d'Oliba, que ha estat considerat l'autor d'aquests dos textos i, encara d'altres, com noves encícliques, poemes i sermons, amb remarcables notícies biogràfiques els primers. Tota aquesta producció diguem-ne literària es pot consultar ara amb comoditat en l'edició d'Eduard Junyent del *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, publicada per l'IEC a cura d'A. M. Mundó.<sup>19</sup>

Aquesta mena de producció prosseguirà després de la mort del venerable prelat, que serà mortu, també ell, lògicament, de la redacció de semblants textos de recordança laudatòria, però cap dels quals, certament, no es referirà a Oliba com a historiador. I és que l'afirmació de Coll que la «primera figura destacada de l'escola historiogràfica ripollesa és Oliba mateix»<sup>20</sup> no deixa de ser un xic exagerada, si no la considerem des del punt de vista de ser Oliba, d'acord amb Coll, l'impulsor dels esquemàtics crònics *Riupullenses*, única obra estrictament historiogràfica, a la qual només podem afegir, de nou molt latament, altres encícliques mortuòries,<sup>21</sup> com la del comte Guifré de Cerdanya, fundador de Sant Martí del Canigó; textos epigràfics, com els epitafis de Guifré el Pelós, Radulf, Bernat Tallafarro, Guillem el Gras, Ramon Berenguer I; la lletra del monjo Gar-

---

19. Barcelona, 1992.

20. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 18.

21. Edita i estudia el conjunt d'aquests interessantíssims documents Jean DUFOUR, «Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102)», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 20, 1977, p. 13-48.

sias,<sup>22</sup> que refà la història i el període inicial del monestir de Cuixà, i la vida del bisbe sant Ermengol d'Urgell.<sup>23</sup> Unes *Genealogies* com les dites de Roda, en la part que contenen la nissaga dels comtes de Pallars i de Ribagorça interessien, sens dubte, al nostre propòsit, pel contingut i, a més, per la seva possible elaboració, només aquesta part, a Roda mateix o al monestir d'Alaó.<sup>24</sup>

Tornant als crònics ripollesos, el que va ser editat per J. Villanueva com *Chronicon alterum Riuipullense*,<sup>25</sup> malgrat no haver-se conservat el manuscrit que el transmetia, fou objecte d'una aguda anàlisi de Coll i Alentorn, que en va poder distingir, força convincentment, els distints elements i fins atribuir a la part més antiga un origen en el monestir de Cuixà del temps de l'abat Garí amb complements posteriors introduïts a Ripoll en època de l'abadiat comú d'Oliba, poc després, doncs, de la quarta dedicació de Ripoll el 1032. I fóra així com aquest crònic esdevendria «la rel de la família ripollesa de crònics».<sup>26</sup>

El primer d'aquests seria l'*Alterum Chronicon Rotense*, que, semblantment a l'anterior, malgrat el nom amb què és conegut, sols és rodenc en part.<sup>27</sup> També aquí la perícia de Coll i Alentorn va poder determinar que aquest crònic era ripollès i que fou portat a Roda, on seria completat per Salomó, bisbe d'aquesta seu, però antic monjo de Ripoll, abadia on sembla que retornà després d'haver estat desposseït del bisbat.

Coll confirmà l'origen ripollès també del *Chronicon Dertusense II*,<sup>28</sup> determinació que havia establert ja Valls i Taberner explicant el canvi de localització perquè el bisbe Ponç de Mulnells havia estat prèviament abat de Sant Joan de les Abadesses.

La petita *Crònica de Marsella*, de què va tractar André Wilmart,<sup>29</sup> forma part igualment del grup sortit de Ripoll, així com l'actual ms. 588 de la Biblioteca Universitària, per bé que aquest sembla que va ser produït a Ripoll, però per a un altre centre.

I així d'esquifit acaba el primer subperíode, conegut com primitiu inicial, per al qual també són identificades les principals fonts, que es troben en Eusebi de Cesarea, Isidor de Sevilla, Beda el Venerable, els crònics de Moissac o d'Anià, les cronologies dels reis francs, les actes de consagració de Cuixà i de Ripoll, i diversos necrològics i epitafis.

---

22. Estudiada i traduïda per Anna TRIAS, «Epístola-sermón del monje Garsias de Cuixá», *Anuario de Filología*, 11-12, 1985-1986, p. 19-48.

23. Editada per Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. X, València, 1821, p. 306-312.

24. Sobre la producció cultural catalana d'aquesta època em permeto de remetre al meu balanç «La cultura llatina medieval a Catalunya. Estat de la qüestió», a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (Segles VIII-XI)*, vol. I, Barcelona, 1991, p. 21-48.

25. *Viage literario*, vol. V, p. 241-249.

26. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 26.

27. *Viage literario*, vol. XV, p. 332-335.

28. *Viage literario*, vol. V, p. 236-240.

29. «La composition de la Petite Chronique de Marseille jusqu'au début du XIII<sup>e</sup> siècle», *Revue Bénédictine*, XLV, 1933, p. 142. L'edició fou publicada per J. H. ALBANES a les *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome*, VI, 1886, p. 62-72.

Assenyala també Coll i Alentorn el *Chronicon Rotense*,<sup>30</sup> del qual descriu, pas a pas, les diverses fases d'elaboració, sense que oblidí el *Chronicon breue monasterii Canigonensis*, que reporta la història d'aquest monestir.<sup>31</sup>

Cal considerar tot seguit el conjunt de crònics anomenats *Barcinonenses*, originats arran de l'activitat política de Ramon Berenguer IV i expressió, d'acord amb Coll i Alentorn, de la gradual secularització de la cultura, car aquestes obres, a diferència de les anteriors, s'haurien produït, en la seva opinió, no en un ambient monàstic, ni tan sols eclesiàstic, sinó en corporacions civils.

Miquel Coll i Alentorn em sembla que aquí cau en un tòpic tan arrelat en la consciència dels historiadors com erroni. D'acord amb les fonts literàries i paraliteràries de què disposem, no crec que, en aquesta època, pugui parlar-se encara de secularització de la cultura. Penso que seria més propi de parlar de gradual incorporació dels laics al món de la cultura escrita, que, amb tot, continuarà al llarg de tota l'edat mitjana —i força més enllà— dominada per l'estament eclesiàstic. Incorporació no vol dir suplantació. De fet, és veritat que a inicis del segle XI, mai abans, apareixen entre les signatures autògrafes dels documents pervinguts signataris que acompanyen el seu nom amb l'especificació de *laicus*, i que, alguns d'aquests, fins i tot posaran per escrit diplomes.<sup>32</sup> Però són una minoria, i, encara que aquesta trobarà una sortida professional, ben remunerada, per cert, en el notariat incipient del final del segle XII, els eclesiàstics, particularment els canonges, ben formats en dret, com denota la composició de les seves biblioteques,<sup>33</sup> no abandonaran del tot l'activitat notarial. I, ben segur, no seran absents de la cúria comtal, on diria que es van compondre aquests crònics. Per tant, per bé que aquests escrits tenen, molt probablement, l'origen en una institució civil, és també molt possible que els qui els van compilar fossin eclesiàstics, segurament canonges de la catedral de Barcelona, que, com Ponç d' Osor i altres, participaven en les activitats de la cancelleria comtal.<sup>34</sup> Caldrà tornar sobre aquest tema.

El nucli embrionari pervingut fins a nosaltres d'aquesta sèrie seria el breu *Cronicó de Sant Cugat*,<sup>35</sup> escrit entre 1153 i 1162, per bé que, en ser la part annalística de l'anomenat *Cronicó de Skokloster*<sup>36</sup> una mica més antiga, cal deduir un *barcinonense* anterior a 1153 i posterior a 1149, any de les conquestes de Lleida i de Fraga, consignades en el cronicó del monestir suec. Un altre exemple de *barcinonense* seria el cronicó *Majoricense*,<sup>37</sup> però ja més recent, car fou format

---

30. *Viage literario*, vol. XV, p. 329-331.

31. Stephanus BALUSII, *Miscellaneorum*, II, París, 1679, p. 309-311.

32. Jesús ALTURO, «Le statut du scribeur en Catalogne (XIIe-XIIIe siècles)», a *Le statut du scribeur au Moyen Âge*, París, 2000, p. 41-55.

33. Jesús ALTURO, «Les inventaires de livres en Catalogne du IXe au XIIIe siècles», *Scriptorium*, 50/2, 1996, p. 370-379.

34. Josep TRENCHS, «Las escribanías catalano-aragonesas desde Ramón Berenguer IV a la minoría de Jaime I», a *Folia Budapestina*, Saragossa, 1983, p. 47-87.

35. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 65-82.

36. *Ibidem*, p. 83-92.

37. «Chronicon Mallorquin», *Memorial Histórico Español*, II, 1851, p. 425-427.

poc després del 1239. Del segle XIII també i fora, per tant, de la nostra consideració, serien les *Cronica comunia*, que inclouen la referència a la ràtzia d'Almansor del 985, formades el 1270 o poc després; la versió en català dels *Barcinonenses* de poc abans del 1283; la versió catalana del *Riuipullense* semblant al II; el *Cronicó Barceloní I*, ja redactat en català; la crònica del Racional; el *Cronicó Barceloní II*; el *Chronicon Ulianense*, el *Barcinonense III*; el *Cronicó de Sant Feliu de Guíxols* i *Barcinonense IV* o *Cronicó de Mascaró*, dit així perquè Guillem Mascaró, beneficiat de la Seu de Barcelona, mort el 1405, en fou l'autor. Aquesta obra seria un antecedent dels dietaris oficials encarregats pels consellers de Barcelona; i és que quan desapareixen els crònics afluïren el *Manual de novells ardots* (1390) i el *Llibre de les Solemnitats* (1383); i cal posar-la al costat de les cròniques llenguadocianes *Dertusense I*, *Cronicó de Perpinyà*, pulcrament editat i minuciosament estudiat darrerament per Josep Moran,<sup>38</sup> i també el *Cronicó dels fets d'Ultramar* i l'escrit per Lluís Garró a Perpinyà.

Però això era a la part oriental del nostre país. A les terres de ponent també es van produir alguns crònics. El monjo Domènec d'Alaó va redactar una *Memoria*<sup>39</sup> sobre els orígens dels comtats de Pallars i de Ribagorça, basada en fonts llegendàries, documentals i historiogràfiques anteriors. Coll i Alentorn fins i tot arriba a conjeturar la possibilitat, ben plausible, que «Domènec s'hagués limitat a copiar, amb poques alteracions i amb l'addició d'unes breus frases finals, una narració més antiga, composta potser en els darrers temps del bisbe Eimeric, mort el 1017».<sup>40</sup> Una nova versió ampliada d'aquesta memòria es faria entre el 1099 i el 1104,<sup>41</sup> una tercera el 1154 i encara tindria addicions vers el 1238 i poc temps després.

Coll i Alentorn posa en paral·lel aquesta memòria i els *gesta* ripollesos, per bé que la d'Alaó reporta fets d'història eclesiàstica i profana, mentre que els *gesta* sols en tracten de profans perquè els altres ja havien estat contats en la *Brevis historia monasterii Riuipullensis*.

Semblantment i en paral·lel, Alaó-Roda van donar alguns textos epigràfics, com el corresponent als set bisbes ribagorçans tumulats en sepultura comuna;<sup>42</sup> dues biografies del sant bisbe Ramon Guillem de Roda<sup>43</sup> escrites pel canonge Elies vers 1138,<sup>44</sup> i un poema en honor de Ramon Berenguer IV, conqueridor de Lleida.<sup>45</sup>

Pels mateixos anys, a Urgell, s'escriu la *Vita* i l'*Ofici del bisbe sant Ot*,<sup>46</sup> vers 1133 i una crònica perduda. El gènere biogràfic també seria conreat a Barcelona per part del gramàtic Re-

---

38. *Cronicó de Perpinyà (segle XIII)*, Abadia de Montserrat, 1998.

39. Jaume PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallars en Cataluña*, Tremp, 1785, p. 70.

40. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 42.

41. Ferran VALLS I TABERNER, «Una antiga relació històrica ribagorçana», *Estudis Universitaris Catalans*, XII, 1927, p. 458-479.

42. Jaume PASQUAL, *op. cit.*, p. 14.

43. *La España del Cid*, II, Madrid, 1929, p. 889-893.

44. *Viage literario*, vol. XV, p. 314-329.

45. Lluís NICOLAU D'OLWER, «L'escola poètica de Ripoll», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1915-1920, p. 36.

46. *Viage literario*, vol. XI, p. 192-198.



nall, autor d'una *Vita seu passio sanctae Eulaliae Barcinonensis*, de cap a 1116, i de la *Vita sancti Ollegarii*, de poc després de 1137, recentment editada i traduïda per Martí Aurell,<sup>47</sup> i estudiada per Mn. Josep M. Martí Bonet.<sup>48</sup>

Per a Coll i Alentorn, igual que per a Ramón Menéndez Pidal i altres, el *Carmen Campidoctoris* és obra d'un català, més concretament, per a Coll, d'un monjo ripollès, que volia celebrar les noces entre Ramon Berenguer III i la filla del Cid Maria Roderic. Però que aquest enllaç matrimonial pugui ser la causa de la presència del poema en un còdex ripollès, no implica una autoria ripollesa. Els poemes de l'Anònim Enamorat, per exemple, copiats a Ripoll no semblen compostos en aquest monestir tampoc. D'altra banda, hi ha un petit detall que és fonamental per descartar un origen català de la cançó llatina: es tracta de la simple confusió textual, al tercer vers, entre una *u* i una *a*, car *plurimum laude* ha de ser entès *plurima in laude*, tal com ha posat en evidència recentment Joan Bastardas, el qual, molt enraonadament, constata a partir d'aquí un model en escriptura visigòtica.<sup>49</sup>

Doncs bé, al segle xi, l'any 1098, quan presumiblement, al meu parer, va ser compost el poema (i igualment si la composició fou anterior), a Catalunya ja feia dos segles que aquella escriptura s'havia abandonat, substituïda per la nova supranacional dita carolina; però estava encara en ús a la resta de la península i, a València, d'acord amb un únic, però preciós, testimoni conservat de mitjan segle xi, s'usava, entre els mossàrabs, una escriptura mixta de transició entre la visigòtica i la carolina que no incloïa la *a* oberta. L'autor, per tant, no pogué ser un català, i hem d'excloure, doncs, aquesta composició poètica de «les relíquies de la historiografia ripollesa».<sup>50</sup>

En canvi, a més dels epitafis de Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV, sí que hem de ressaltar la *Brevis historia monasterii Riuipullensis*,<sup>51</sup> del 1147, i, sobretot, els *Gesta comitum Barcinonensium et regum Aragoniae*, qualificats per Coll, sense exageració, com «l'espina dorsal de la nostra historiografia».<sup>52</sup> L'editor d'aquesta crònica, Barrau-Dihigo, hi distingeix quatre etapes d'elaboració: la primera realitzada entre 1162-1184; la segona, entre 1200 i 1208; la tercera, entre 1214-1218, i la darrera vers 1276. A nosaltres sols ens interessa ara el nucli inicial, que, com molt bé indica Coll i Alentorn, ja pogué ésser començat en vida de Ramon Berenguer IV i, fins i tot, a instància seva, encara que només després de la seva mort el primer autor la completaria.

---

47. «Prédication, croisade et religion civique. *Vie et miracles* d'Oleguer († 1137), évêque de Barcelone», *Revue Mabillon*, n. s., 10, t. 71, 1999, p. 113-168.

48. *Oleguer, servent de les esglésies de Barcelona i Tarragona*, Barcelona, 2003.

49. «Sobre el "Carmen Campidoctoris"», *Anuari de Filologia*, vol. XXI, 1998-1999, p. 9-37.

50. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 53.

51. *Marca hispanica sive limes Hispanicus, hoc est geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis et circumiacentium populorum ab anno 817 ad annum 1258*, ed. Stephanus BALUZIUS, París, 1688, col. 1295-1297.

52. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 54.

Per part meua, participo plenament d'aquesta idea i això em fa pensar en la possibilitat que l'autor del nucli inicial d'aquesta crònica calgui buscar-lo en la cancelleria comtal. La figura més preeminent d'aquesta durant el govern de Ramon Berenguer fou el seu notari i alhora canonge de la Seu de Barcelona el ja esmentat Ponç d'Osor, que ens ha deixat una notabilíssima quantitat de documents escrits per ell; i tots amb passable cal·ligrafia, però, sobretot, molt bona llatinitat, com de seguida veurem. I això no té res d'estrany perquè, malgrat no coneguem la seva, les biblioteques dels canonges del segle XII eren, en general, com ja he apuntat, ben proveïdes. De seguida veurem un exemple de les seves provades capacitats expressives.

Tot amb tot, haig d'advertir que avanço aquesta hipòtesi amb timidesa i sense haver procedit encara a comprovacions més detallades que no he tingut temps de fer i que reservo per a una presentació global de les primitives cròniques llatines de Catalunya que tinc en preparació. Però la idea no em sembla inversemblant.

En conjunt, doncs, ja es veu que els textos purament i estricta historiogràfics del nostre període comtal són pocs i, en general, breus; i que els primers s'inscriuen, més aviat, dins la historiografia franca. Serà sols a partir del procés cap a la independència que naixerà una historiografia pròpiament catalana. Llavors les genealogies dels comtes catalans i els seus fets guerrers tindran una representació superior a les corresponents notícies dels reis francs. I com que l'ajut reclamat sense èxit pel comte Borrell a Lotari arran de la invasió i destrucció sarraïna de Barcelona el 985 farà que els catalans sols comptin amb ells mateixos per a la defensa, aquest any i aquesta circumstància, reiteradament esmentats en la documentació catalana per motius juridiconotarials, seran punt de partença de la nova historiografia nacional. Contribuirà segurament a aquest fet que, en aquesta època, els rogataris de diplomes, els amanuenses de llibres i fins els escriptors eren els mateixos atesa la reducció de la cultura escrita pràcticament només a l'estament masculí del clergat.

Per això, per a aquest panorama tan escarransit, cal tenir en compte altres textos de caràcter memorialístic com els epigràfics, biogràfics, encícliques mortuòries, llegendaris, actes de dotació d'esglésies —ara tan ben recollides, editades i estudiades per Ramon Ordeig<sup>53</sup>, tal com ja s'ha anat fent, però alhora caldria tenir més presents els sovint oblidats obituaris i necrologis, i no desconsiderar les col·leccions diplomàtiques generals, perquè aquestes, ultra l'acció jurídica que recullen, també ens informen d'esdeveniments que poden tenir cabuda en la microhistòria, però també en la macrohistòria. De fet, els cronogrames ja han estat aprofitats des d'aquest punt de vista; i així ha estat possible de refer itineraris comtals, conèixer les actituds de rebuigs envers l'entronització de determinades dinasties en la cort franca, saber de setges i conquestes de ciutats en període de guerra, etc. Però altres parts narratives dels diplomes potser no s'han analitzat tant des d'aquest punt de vista. Vegem-ne alguns exemples.

---

53. *Les dotaties de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic, 1993 ss.

Ja m'he referit al record insistent que diverses refeccions documentals serveixen de la tremenda escomesa d'Almanson en terres barcelonines. El testament d'una dona anomenada Dadil n'és un nou testimoniatge ben vivent i punyent. Comença aquest diploma, de data incerta, però, sens dubte, de final del segle X, d'una manera abrupta, agramatical i amb una juxtaposició de les paraules sense la mínima coordinació o subordinació, com si es tractés d'un actual missatge escrit de telemòbil:

«Dispersionem, captiuitatem, Barchinona. Dadil femina, mulier de Guilara, mater de Malanego».

I prossegueix, ja amb major concatenació gramatical:

«Ego, misera captiua, quando fui in captiuitate, sic fuit filius meus mortus in Barchinona, et fuit sepultus in Sancti Mikaele; et, quando fui in captiuitate, non fuit umquam homo neque femina qui me redemiserit».

I conclou explicant:

«Sciatis omnes christiani qui ista carta ego mandaui per Vito, amico meo, et ego mandaui scribere in ciuitate Vosca».<sup>54</sup>

És la constatació de drames socials i personals, com el viscut per un tal Pere, que, havent perdut la vista i estant greument malalt, era desatès per la seva muller i, a inicis de l'any 1177, es veié obligat a buscar assistència en casa del seu germà i de la seva cunyada:

«Recognitum sit cunctis hominibus tam presentibus quam futuris quomodo ego Petrus sum cecus et infirmus et in magna infirmitate positus, et per fadiga de uxor mea Ermesen et de omnes amicis suis, qui non uolunt michi seruire ne adiuuare in mea necessitate, uenio in potestate Arnaldus frater meus et de uxor sua Guilelma, qui conueniunt michi seruire in uita mea de uictu et uestitu secundum illorum posse».<sup>55</sup>

No infreqüents protagonistes d'aquests destrets eren les vídues amb o sense fills. Així una Ermesèn, que el 1201 es veié obligada a vendre tres vinyes juntament amb el seu fill Berenguer de Sarrià, per la «maxima inopia quam patimur in tempore caristie».<sup>56</sup>

Aquests són detalls d'infrahistòria que coneixem sovint pel tarannà minucios d'alguns redactors de documents de naturalesa jurídica que hi incorporen també notícies d'abast més general. Així el cèlebre diaca i jutge Bonsom, de qui Anscari Manuel Mundó ha refet la biografia,<sup>57</sup> i de qui Joan Bastardas diu que «no solament es fa entendre, malgrat cert desgavell en l'ús dels

---

54. Àngel FÀBREGA, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, Barcelona, 1995, doc. 349.

55. Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*. Volum I. Anys 960-1177, Barcelona, 1993, doc. 576.

56. Josep MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. XI, Barcelona, 1915, doc. 2338.

57. «El jutge Bonsom de Barcelona, cal·lígraf i copista del 979 al 1014», a *Obres completes* cit., p. 587-610.

casos, sinó que també sap commoure el lector».<sup>58</sup> I, en efecte, aquest jurista és autor de textos narratius notables, com el que segueix, incorporat a manera de preàmbul explicatiu d'una donació del 990:

«Ego Udalardo uicecomiti et Arnulfo archidiaconi donatores summus domum Sancti Cucufati cenobio. Manifestum est enim qualiter fuimus capti in Barchinona ciuitate et nobiscum fuerunt captiuati Atoni et fratri eius Cherucio, et dum eramus in ista dampnacione in Corduba retrusi in carcere, testauimus nos inuicem nostris facultatibus qui in ista regione relinqueramus, ut ipsi qui Deus primi de ipsa captiuitate liberi fuissent, potestatem habuissent distribuere eorum alodibus ad predicta loca sancta».<sup>59</sup>

El 8 de maig del 1000, la comtessa Ermesèn va presidir un judici al palau comtal de Barcelona i va dictar sentència favorable a una altra dona que igualment havia estat captivada. El preàmbul de la sentència també fou posat per escrit per Bonsom, el qual l'aprofita per assabentar-nos dels fets i així converteix aquesta introducció, de retop, en una nova font de caràcter narratiu i històric. Diu així:

«... in eorum presentia adstitit quedam muliercula captiua, nomine Matriona [manquen una desena de lletres i continua] lacrimosa proferens querela de suas hereditates et facultates paternas quas ei dissipauerat frater suus Bonushomo et subuerterat tempore quamdiu prenata Matriona detempta fuerat in uinculo captiuitatis in ciuitate Corduba. Remansit igitur prefatus Bonushomo sub prefatam facultatem paternam quando Barchinona fuit capta a gente sarracena; et usurpauit hereditatem et facultatem ex huius germane sue Matriona cum rebus ex quodam condam uiri sui Ennegoni de quo genuerat filiam, et post suum obitum superstem remanserat cum ea in predicta captiuitate, et per uinditiones et per commutationes et per uaria scripturarum ingenia transmutauit et transformauit ea omnia ad suum proprium dominium cupiens prefatam Matronam inde extraneam efficere».<sup>60</sup>

En un altre document, en posar per escrit la concessió de l'abat Guitard de Sant Cugat a Hismabert de l'església i les terres de Santa Oliva per a la seva repoblació el 26 de juliol de 1012, explica:

«Notum facimus omnibus hominibus fidei catholice famulantibus qualiter inuentum est nobis et successoribus nostris olim decedentibus prediolium antiquitate temporum solitudinis reuersum quem domnus Ludouicus rex, filius quondam Karoli imperatoris, quando liberauit Barchinona ciuitate ad nefanda sarracenorum contubernia prelegauit atque precepit in suum preceptum ad cenobium prelibatum; postea remansit incultum absque habitatore et sine cultore uel absque cuiusque uocis humane, eo quod propredictus grauiter fuit de incursione

---

58. «El català vers l'any mil», dins *Actes del congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·lenni*, Vic, 1999, p. 511.

59. Josep RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, 3 vols., Barcelona, 1945-1947, doc. 254.

60. Àngel FABREGA, doc. 345.

prae gentis atque seuissima hismaelitica multitudo cum eorum sphalangis tum occurasio assidua quem absque intermissione pugna atque prelia exercuerant aduersus munitiones uel castella christianorum que sunt condirectas in marchias prefate Barchinone inde intrabant, prout supra retulimus, et inde tenebant. Et ob hanc causam fuit eidem locus plusquam trecentorum numerum annorum heremus, non ad aliter utilis nisi ad pascua honagrorum atque ceruorum ceterumque pecudum animalium».

Després d'especificar les afrontacions de Santa Oliva, encara ens recorda que aquests termes:

«antiquitus sunt terminati in preceptum prelibati principis Francie et in apostolicorum priuilegia roborati».

I continua:

«Preualuit iam dicta rabies paganorum seuitia per multa annorum curricula super prouincias christianorum et dissipauerunt infinitas munitiones usque dum dedit Deus uictorias christianis per manum Raimundi fratricum sui Ermengaudi, utrique comiti, qui, manu Dei gubernantis, eorum forcia, preliando, confregerunt et usque ad Corduba audaciter introierunt et prelium ante Cordubam laudabiliter prefati fratres peregerunt, et omnes sarracenos atque barbaros, nutu Dei, in fugam miserunt, et regem Mucelemiticum, qui ad eos confugerat, in solio regali Cordubense collocauerunt.

Inde dedit Deus tranquillitatem super christianos, et exierunt et ambulauerunt prefatas marchias undique et construxerunt multas munitiones castraque que olim fuerant destructas a prefata paganorum potentia.

Interea exiuit quidam nobilis uir, Hisnabertus, nobiliori origine ortus, a Deo et sancti Cucuphati predestinatus multum dilexit ipsum locum prefatum et expetiuit eum nobis sibi ad habitandum, qui ueniens cum omni familie domus sue et contubernalibus suis agricolis cum bubis, uaccis, equas et pecudibus, et construxit ibi turrem ex lapide et calce, forti et sinceri opera, cum magnis suis expensis auri et argenti uel panem, carnis et uini, et produxit ipsam turrem in altum cubitos quindecim et circumposuit colonos de diuersis locis ut ibidem habitarent. Est quippe locus ipse grauis experientie in magno terrore et tremore positus, ita ut qui ibidem diurnus habitator extiterit non erit excusatus ut pro suis alienisque rebus uel lucris sese grauis non subdat sepe periculis».<sup>61</sup>

Davant un diaca i jutge tan actiu com Bonsom, i tan pròxim al monestir de Sant Cugat, que demostra en aquest passatge una no mediocre capacitat narrativa i un considerable gust pel detall històric, un hom està temptat de pensar si aquest personatge no podria haver estat l'autor d'algun dels crònics anònims. Però la hipòtesi perd força quan comparem el seu nivell cultural amb altres «literats» coetanis seus. I és que penso que Bonsom ha estat, d'alguna manera, sobrealorat, potser pel fet fortuït d'haver-se conservat d'ell força documents i alguns còdexs fruit de la seva inqüestionable laboriositat. Però diria que Bonsom és més un home de lle-

---

61. RIUS, doc. 449.

tres diligent i esforçat que no pas competent i capaç. És cert que sobresurt de la mitjana dels seus col·legues contemporanis, però un Eroïgi Marc, per exemple, el supera de molt en talent i en instrucció.

D'altra banda, dins la comunitat del monestir de Sant Cugat no faltaven tampoc membres amb provades aptituds literàries. Vet aquí com conta el monjo Benet de Sant Cugat, certament ja d'època més moderna, uns fets històrics:

«Anno Dominice Natiuitatis centesimo VII post millesimum, indictione quinta decima, per<sup>62</sup> kalendas septembris, terribili Dei iudicio<sup>63</sup> ac permissione, exigentibus nostris peccatis, ingens multitudo Moabitarum ceterorumque paganorum, inimica nominis Christi, ingressa est partes nostre patrie, scilicet, in Penitense. Qui inuadentes plurimas municiones hac destruentes ecclesias, loca quoque prophanantes sancta, non minimas christianorum strages dederunt. Incenderunt enim totam terram pene usque ad castellum Gelida et multos ferro<sup>64</sup> necando ac multa milia hominum captiuando, totam depopulati sunt prouinciam. Unde inter cetera flagicia sua, castrum inuadentes Olerdule, multis ibi hominum peremptis innumerabiles duxerunt captiuos. Propterea domnus Raimundus Berengarii, Barchinonensis comes et marchio, multis circumadstantibus nobiles, suis uiris, cum consilio domni Raimundi, Barchinonensis pontificis, Iordanis quoque uicarii castelli Olerdule, Bertrandi eciam Suniarrii seu Amarici Fulconis, castellanorum eiusdem castri, consensu, hanc fecit franchitatem seu securitatem omnibus aduenientibus seu manentibus uel laborantibus in eiusdem castelli restauracionem. Multis enim transactis annis idem fuerat castellum destructum per infestacionem paganorum».<sup>65</sup>

I un altre monjo santcugatenc, el sacerdot Arnau, s'expressava d'aquesta fairsó el 1155:

«Quod gladius seu iencium paganorum super nos diu longeque incrasatus sit nullus pene huius nostre regionis inhabitator ignorat, nam destructa castella, depopulate uille, dirute ecclesie, terra ad heremum redacta testatur. Inter cetera namque a paganis perpetrata mala, castellum de Guardia ita depopulatum est ut pene nullus in eo inhabitator consisteret. Infra cuius terminis monasterium Sancti Cucufatis multa predia a domnis ipsius castelli uel ab aliis probis hominibus concessa dinoscitur habuisse, que ob longinquitatem persecucionis quasi oblita uiderentur, set, ut hec manifesta fierint, quidam clericus nomine Bernardus Isarni sciens non esse minus peccatum celare ueritatem quam falsa coniectare,<sup>66</sup> amore Dei ac timore excomunicacionis, quam domnus Bernardus, Tarrachonensis archiepiscopus, ac domnus Guillelmus, Barchinonensis episcopus, exinde fecerant iussu ipsius castelli domnorum, recognouit et pidauit cum terminis et affrontacionibus supradictum Sancti Cucufatis honorem in presencia monachorum Sancti Cucufatis, scilicet, Ruderici et Arnalli, baiulique, scilicet, Petri de

---

62. Sota la lectura d'aquest *per* rar, que sembla espuri, probablement s'hi amaguen unes lletres amb valor numeral.

63. L'editor hi llegeix *iudice*.

64. Al cartoral de Sant Cugat, s'hi llegeix *ferre*.

65. Rius, doc. 801.

66. L'editor hi llegeix *conrectare*.

Terre Freder et Bernardi de Rosilione et Guillelmi de Puiades et Arnalli de Rosilione et Pontii de Rosilione, sicut inferius notata sunt».<sup>67</sup>

L'expedició del comte Ramon Borrell a Còrdova també va quedar directament referenciada en alguns documents. Així el 4 d'octubre de l'any 1010 el diaca Galí, en recollir la declaració de tres testimonis de la darrera voluntat d'Elies, ens exposa aquests fets:

«Et tunc postea perrexit in ipsa expeditione cum domno Raimundo comite et fuerunt usque ad Corduba et ultra Corduba ad debellandas cateruas barbarorum et, nutu Dei, accidit ut in ipso prelio, quando se iunxerunt cum ipsis barbaris preliando, debidum mortis compleuit».<sup>68</sup>

Semblantment, en un judici del 29 de juliol del 1011, ens la conta d'aquesta manera el sotsdiaca Guerau:

«in anno quo domnus Reimundus, inclitus comes, reuersus est a Corduba, ad quam cum fratre suo Ermengaudo perrexit cum exercitu contra barbaras naciones, fatalis casus accidit cuidam Adalberto, proli Guitardi, vicecomitis».<sup>69</sup>

I, encara, sabem pel testament de Guitard, posat per escrit, amb poca traça, pel sotsdiaca Recosind el 10 de juliol de 1013, que:

«domnus Raimundus comite et domna Ermesinda comitissa uolunt pergere contra Spania cum comitis, episcopis, uicescomitis, cum omnium exercitum illorum maximis uel minimis. Propter hoc uocem illorum ego Guitardus facio istum breuum testamentum ut, si mors mihi aduenerit in quolibet loco, aut in ciue aut in prelio, uobis, amici mei, precipio uobis, o amicis meis karissimis, de omnia mea quod Deus mihi dederit potestatem abeatis apprehendere et donare faciatis pro anima mea».<sup>70</sup>

El clergue i jutge Ponç Bonfill, el 15 de juliol de 1020, recordava també:

«quod facta est persecutio paganorum tempore domini Raymundi comitis et ab eis uastata est ciuitas Minorisa destructeque sunt ecclesie et a fundamentis euulse, ita ut non remanserunt in eis uolumina librorum siue instrumenta cartarum».<sup>71</sup>

Ja m'he referit a Ponç d'Osor, canonge de Barcelona i notari del comte Ramon Berenguer IV i d'Alfons el Cast, en qui he gosat apuntar, ara com ara, molt dubitativament, l'autoria de la part antiga dels *gesta comitum*. Sobre les seves capacitats d'expressió literària i de narració històrica, vegem aquest document de l'octubre del 1154, que recull la venda d'uns importants immo-

---

67. RIUS, doc. 1002.

68. Ramon ORDEIG, *Diplomatari de la Catedral de Vic. Segle XI*, Vic, 2000, docs. 720 i 721.

69. RIUS, doc. 439.

70. ORDEIG, doc. 741.

71. ORDEIG, doc. 809.

bles de Tortosa per part de Saurina, vídua d'Ademar, que es trobava en anguniosa situació econòmica. Vet aquí la narració dels fets:

«Ademarius in apopulacione Tortose adquisiuit domos et honorem tam in Tortosa quam in termino eius. Postmodum uero incunbentibus sibi negociis contigit ei inpignerare predictas domos et honorem pro suis necessariis causis Guillelmo uidelicet de Copons per CCXXXV morabetinos et Otoni dapifero per XX morabetinos et Adam per LXXX morabetinos quos ipse Adam laxauit pro XX morabetinis.

Quo ita peracto accidit ei pro suis negociis in Ispaniam proficisci precipiens uxori sue quod si grauis illam inopia coartaret, haberet liberam potestatem uendendi predictas domos et honorem, unde se ipsa conducere et filios Ademari alere et custodire ualeret.

Mortuo autem Ademario in Ispania, uxor eius Saurina remansit cum filiis suis ex Ademario procreatis in multa miseria et grauissima paupertate, et sub hac tribulacione diutissime laborauit. Ad ultimum uero fame et nuditate drepressa ueniens ante presenciam comitis exposuit ei omnes calamitates et angustias quas in se et filiis Ademarii grauiter patiebatur non habens unde se sustentare uel filios Ademari posset, aliquo modo predictum dominum comitem flexis genibus et fuis lacrimis deprecans ut misereri sibi dignaretur, ut ei pro hac tanta necessitate licenciam predictas domos et honorem uendendi tribueret.

Comes uero cum perquisita ueritate testimonio proborum hominum Tortose uerum hoc esse cognosceret comotus pietate sua et precibus proborum hominum Tortose uidens predictam dominam se ipsam uel filios aliter sufferre non posse, permisit ei atque concessit iam dictas domos et honorem potenter atque libenter uendere».<sup>72</sup>

La història de l'Església, òbviament, no deixa d'estar representada en les petites cròniques indirectes que hom pot extreure de la documentació jurídica. I, d'alguna manera, aquests textos s'atansen més a aquesta categoria perquè, malgrat nàixer com documents de dret civil o canònic, solen afectar persones públiques i, per tant, tenen una transcendència social major. Diu un document del final del segle XI:

«Notum sit omnibus hominibus presentibus atque futuris quod mater ecclesia Barchinonensis captiuata et destructa a peruersis hominibus longo tempore mansit. Sed postquam, Dei misericordia[m], uoluntatem Berengarii comitis inspirare dignata est ut ipsam ecclesiam Barchinonensem de tanta captiuitate liberaret, et eam ad Dei seruicium restitueret; uoluit ipse comes Berengarius ut Berengarius Ausonensis in sua potestate Barchinonensem sedem et episcopatum teneret, et ipsam ecclesiam sine suo enganno reciperet. Sed ipse Berengarius comes timuit ut Bernardus Guillelmi, propter discordiam quae est inter eos, ipsam ecclesiam inuaderet, et per eam ipsi comiti honorem auferret. Propter quam causam ipse comes precepit Berengario Ausonensi episcopo ut acciperet securitatem per hostaticos a predicto Bernardo Guillelmi ne inuaderet ipsam ecclesiam».<sup>73</sup>

---

72. Antoni VIRGILI, *Diplomatari de la catedral de Tortosa*, Barcelona, 1997, doc. 45.

73. *Viage literario*, vol. VI, p. 318-319.



Aquest document denuncia amb noms i cognoms els qui van cometre violència contra l'Església d'Osona i, entre altres denúncies, manifesta, per exemple, les següents:

«De his non tacemus qui habent facta sacrilegia in nostra sede, et in multis ecclesiis in episcopatu Ausonensi. De ipsis uero querelam facimus, qui abent treguam Dei fractam et ad episcopatu Ausonensi eiectam... De Arnallo de Guardia dicto archidiacono et de fautoribus eius, qui asaliuit nostram sedem et archiepiscopum, et depraedauit equas nostrae canonicae et aliorum hominum, et uult accipere iniuste filiam Bernardi Guillelmi in uxorem, quae est consubrina aliae foeminae cum qua multociens ipse se commiscuit».

Les declaracions de testimonis jurats en els judicis ens assabenten també de fets que podríem qualificar d'història local. Vet ací el que declarà fra Guillem Sabater, monjo de Poblet, arran d'una disputa sobre els termes de Vimbodí al final del segle XII:

«Dixit se uidisse et audisse quod cum rex fecerat transitum per locum illum tendens apud Vallem Bonam mandauit monachis de Populeto ut intrarent possessionem et ipsi intrauerunt, sed non ea die qua ipse mandauit eis, et, cum ipsi colerent terram illam, uenerunt homines de Spelunca, uidelicet, Raimundus de Segur et Petrus de Segur et Burdus de Riera et quidam alii, quorum nomina non reducit ad memoriam; et fuit ibi uulneratus quidam frater conuersus cum securi in tibia. Et dicitur quod uulnerauit ipsum Guillelmus Guerra; ipse tamen non uidit».

I aquesta fou, per la seva part, la declaració de fra Bernat de Cervera, sagristà de Poblet:

«Dixit se uidisse quod prior Populeti cum quibusdam fratribus monachis et conuersis, inter quos fuit abbas qui modo presidet ( sed non erat tunc abbas), uenit in uallem de Codocio et adduxerunt secum boues et alia instrumenta aratoria, et, dum ipsi colerent terram illam, uenerunt homines de Spelunca cum armis et expulerunt eos de possessione illa et dehonestauerunt priorem exquellendo eum, et fregerunt aratra et exingiers, et uulnerauerunt duo animalia aratoria et asportauerunt secum uomeres, sed ignorat quanto, et ammonuerunt cruces que apposite fuerant mandato curie, et uidit quendam fratrem suum sanguinolentam faciem habentem, quem traxerant aratoria animalia dum ipse nollet dimittere aratrum. Interrogatus quanto tempore monachi de Populeto possedeant illum honorem continue, respondit quod a secunda die post Apparicionem Domini usque ad feriam tertiam post Pasca».<sup>74</sup>

De caràcter autobiogràfic és el que el rei Ramir conta d'ell mateix amb motiu d'una donació a l'església de Roda, per bé que aquest relat, lògicament, sols ens afecta d'una manera indirecta. Diu aquest singular document, posat per escrit per Sanç de Pedraraja:<sup>75</sup>

«Sub imperio Summae et Indiuiduae Trinitatis Ranimirus, diuina dispositione Aragonensium rex, gloriosi regis Santii filius, quanta ordinatissimo supernae dispensationis consilio, li-

---

74. *Cartulari de Poblet. Edició del manuscrit de Tarragona*, Barcelona, 1938, doc. 53.

75. *Viage literario*, vol. XV, doc. LXXVIII.

cet inmerita uel indebita, paruitati meae a Deo subuenerint praesidia, uniuersos totius regni mei populos proceres ac primates scire et cognoscere cupio.

Primum quidem a praefato patre meo bonae memoriae rege Santio sacris litterarum studiis in Thomeriensi monasterio traditus atque sub beatissimi Benedicti sanctissimo ordine a Deo seruientibus ibidem fratribus in puerilibus annis simpliciter educatus puerilem transegi etatem. Unde saecularium nobilium uirorum more adprime educatus feliciter succedente uel aminiculante fortuna Summi Patris iuuamine fultus, ad altiora ecclesiastici ordinis tendere cupiens, apud Sanctorum Facundi et Primitiui monasterium abbatilis offitii fui functus electione.

De qua de bono in melius ueluti per gradus et de uirtute in uirtutem proficiendo succrescens Burgensis episcopatus electus extiti. Set quia huic a Deo predestinatus nec debitus fueram, breui tempore dilapso spatio Pampilonensis cathedrae suscepi electionem.

Deo itaque miserante, cui omnia praeterita, praesentia et futura sunt praesentia, in posterum respiciente, post modicum temporis interuallum, clero et populo aduocante et fratre meo rege Adefonso annuente, Barbastrensis seu Rotensis sedis electus breuissimo transacto dierum numero eoque feliciter per obitum a praesenti uiatu sublato, non honoris ambitione uel elationis cupidine, sed sola populi necessitate et ecclesiae tranquillitate et plena boni animi uoluntate regiae potestatis et dignitatis culmina suscepi, fratrique successi.

Uxorem quoque non carnis libidine, sed sanguinis ac proieniie restauratione duxi. Ex qua factore et gubernatore omnium, Deo auctore, sobole procreata, et per eam nobilissimo filio Barchinonensi uidelicet comite Raimundo Berengario adquisito regnoque his tradito, pro redemptione et remissione peccatorum meorum et requie animarum gloriosi patris mei Santii, aliorum parentum et fratrum meorum dono Deo et Beato Vincentio et dompno Gozfrido Barbastrensi episcopo per me et post me eidem ecclesiae subrogato et canonicis ibi Deo seruientibus ecclesiam et uillam quae dicitur Visense cum omnibus suis terminis heremis et populatis».

Si, per la penúria de les fonts, ens hem vist forçats a considerar amb valor historiogràfic la nota de la violenta entrada a Girona del moro Maruan, per què no donar el mateix valor a la notícia que consigna un document del 1129 referent a les terres de Ponent:

«Alio die arrencha Atorelga ab Inorcha in Monte Nigro et mactauit ibi multos Moros et captiuauit illi de bonos captiuos Algaraues et Morabites et alios Moros».<sup>76</sup>

O la tranquil·la constatació d'un dia ennuvolat o clar al cel de Favà, a l'Urgell; i és que un sacerdot i escrivent tan meticulós com Onofred conclouia un document el 2 de gener del 1032 manifestant: «scripsi in IIII feria, ora VI, et erat nubile», i en un altre, copiat l'11 de juny de 1033, hi declarava: «scripsi in die III feria, ora prima, et dies erat preclarus».<sup>77</sup>

---

76. Jesús ALTURO, *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista de 1075 a 1244*, Barcelona, 1999, doc. 2.

77. Vegeu Joaquim MIRET i SANS, «Los noms personals y geogràfics de la encontrada d'Organyà en los siglos X y XI», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VIII, 1915-1916, docs. 13 i 21.

Un canonge i jutge tan culte com Ermengol Bernat de la Seu d'Urgell estava perfectament informat del que succeïa al seu entorn i fins més enllà de les nostres fronteres. I així, en registrar una permuta, explicà que els autors d'aquesta s'hi veieren obligats «propter fames ualida que surrexit per circuitum nostrum importabilia in omni terra ab Italia usque ad Sanctum Iacobum Gallecie». Era el 20 de març de 1093,<sup>78</sup> un any calamitos, com tants d'altres.

Són molts els diplomataris i cartorals que ara, sortosament, es publiquen i que, d'alguna manera, com veiem, compensen la pobresa de les nostres cròniques altmedievals. De vegades fins es publiquen en poc temps per duplicat, per falta de suficient coordinació. Però el més preocupant és que no sempre s'ofereixen al públic interessat amb les necessàries garanties de fiabilitat textual i crítica. I certament que sóc conscient que el llatí medieval, que alguna vegada he definit com una llengua morta que gaudia d'excel·lent salut, té un funcionament molt diferent del llatí clàssic segons les normes del qual no es pot avaluar, i que, pel mateix motiu, seria absurd de voler presentar aquests textos amb revestiment de llatí clàssic. Ja Villanueva va advertir d'aquest error de judici anacrònic per defensar-se d'atacs injustos i ignorants.<sup>79</sup>

Però sí que és cert que algunes edicions actuals coixegen massa. Que pronoms personals, conjuncions o adverbis es passegin antropomorfitzats pels índexs onomàstics d'edicions publicades no deixa de ser preocupant, com preocupant és el relegament de les llengües clàssiques en els plans d'estudi de les facultats d'humanitats, que conjuntament amb les disciplines fonamentals —no auxiliars— de la història i de la filologia, com són la paleografia i la diplomàtica, haurien de constituir la base primordial de la formació. No entendre aquesta prioritat significa privar els estudiants de lletres, sobretot als que tenen vocació investigadora, del seu principal instrument de recerca en quedar incapacitats per a la consulta directa, personal i crítica de les fonts inèdites i, encara, de les publicades. I significa privar el país no sols dels investigadors que poden mantenir la memòria històrica, sinó fins i tot dels tècnics que han de conservar el patrimoni bibliogràfic i documental que la serveix. Ho deia fa poc Antoni Riera en presentar un darrer balanç dels estudis sobre història medieval al nostre país: «El resultat previsible d'aquesta contradicció serà, a curt termini, un declivi qualitatiu de les tesis doctorals, moltes de les quals

---

78. Sobre aquest jutge, Pere J. QUETGLAS, «Nota sobre la cultura dels escrivans medievals a Catalunya», a *Humanitas in honorem A. Fontán*, Madrid, 1992, p. 313-317, i Jesús ALTURO, «Escritores latinos de Catalunya: el canónigo Ermengol Bernat de la Seu d'Urgell (s. xi)», *Humanitas. Miscelânea em honra do doutor José Galdes Freire*, L/I, 1998, p. 395-417.

79. Cosa que no impedeix que, en l'actualitat, encara se censurin lectures no clàssiques com falles de l'editor i no es considerin particularitats del llatí medieval. A mi mateix se m'acaba de retreure la lectura, en el *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista*, d'un *terminibus* en lloc de *terminis*, quan va ser el notari qui va canviar de flexió el mot *terminus* de la segona declinació (malgrat que *termen* també és testimoniats en llatí clàssic i en altres casos del nostre llatí medieval). No hi ha dubte que si, en l'edició de textos medievals, haguéssim d'advertir amb un *sic* cada cas d'«aberració» gramatical respecte de la norma clàssica, les nostres edicions serien un inacabable *sic* acompanyat d'algunes altres paraules.

hauran de redactar-se a partir exclusivament de fonts publicades, si no sobre bibliografia de segona mà. La documentació medieval s'està convertint en una barrera gairebé insuperable per a molts estudiants dels nous plans d'Història».<sup>80</sup>

I prou sé que aquestes consideracions i preocupacions no tenen gaire a veure directament amb la nostra historiografia primitiva, però no m'he volgut estar d'exposar-les davant una audiència de no sé si els darrers continuadors de l'activitat d'aquells historiadors que ara fa un miler d'anys s'esforçaven, també d'alguna manera, com nosaltres per conèixer millor la realitat que ens envolta.

---

80. «La historia medieval en Cataluña (1990-1995). Un balance breve de las últimas investigaciones», *Anuario de Estudios medievales*, 27, 1997, p. 505.